

SOCIOLINGVISTIČKI STATUS HRVATSKIH ISELJENIKA U QUEBECU*

VJEKOSLAV ČOSIĆ
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK/UDC: 801:316
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Priljeno : 1994-02-22
Received

Autor prikazuje rezultate ankete provedene u tri grada kanadske pokrajine Québec (Montréal, Québec, Sherbrook). Cilj je bio utvrditi osnovne karakteristike jezičnog ponašanja hrvatskih iseljenika u sredini koja je od nedavno (1977) *de iure* jednojezična a *de facto* već dva stoljeća dvojezična (pogotovo Montréal). Anketa (27 pitanja) obuhvatila je 59 ispitanika raznih dobi i zanimanja, svi pripadnici prve generacije osim 5 djece od 10-15 godina koji pripadaju drugoj generaciji.

Svi ispitanici govore hrvatski ali ih 10 uopće ne govori a 6 slabo francuski. Na radnom mjesto 35 ih govori francuski, najčešće u kombinaciji s engleskim koji je u 12 slučajeva jedini jezik posla. U obitelji 22 ispitanika govore samo hrvatski, 4 samo engleski, 1 samo francuski, ostalo je višejezično. U 13 od ukupno 17 anketiranih obitelji djeca govore hrvatski (od toga su 3 mješovita braka) a u 4 obitelji (sve mješoviti brakovi) ga ne govore.

Vrlo česta trojezičnost (Montréal) ne pogoduje očuvanju materinskog jezika, što će posebno doći do izražaja u drugoj generaciji. Tu pojavu trebat će pažljivo pratiti i sistematski istražiti.

Ovaj rad je rezultat ankete o jezicima kojima se služe hrvatski iseljenici u jednoj specifičnoj geopolitičkoj i kulturnoj sredini kao što je kanadska pokrajina Québec. Ta je pokrajina, naime, od 1977. godine jedina geopolitička cjelina u Sjevernoj Americi u kojoj je francuski jedini službeni jezik. Međutim, zbog svojeg anglofonskog okruženja i donedavne dvojezičnosti (francuski-engleski), Québec je još uvijek u velikom dijelu praktički dvojezičan. To je posebno slučaj Montréal, najvećeg grada pokrajine, u kojem živi velik broj hrvatskih iseljenika. Zbog kratkoće vremena (listopad-prosinac 1983) i specifičnih okolnosti u kojima

* Osnovni podaci iz ovog rada izloženi su na skupu "Hrvati i Novi svijet (Amerike)" održanom u prosincu 1992. u Dubrovniku.

se u ono doba mogao obaviti ovakav posao, koji podrazumijeva izravni ili posredni kontakt s našim iseljenicima, anketa i njezini rezultati ostali su više pokušaj nego valjano dokumentirano i zaokruženo istraživanje. Ovo zakašnjelo objavljivanje ima isključivi cilj da održi i pobudi zanimanje za naše iseljenike koji žive u jednoj specifičnoj sredini koja se bitno razlikuje od ostalih sredina u kojima žive hrvatski iseljenici.

Našu anketu nastojali smo smjestiti u kontekst istraživanja koja je u okviru Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu animirao i vodio profesor Rudolf Filipović. Ta su istraživanja prošla kroz nekoliko konceptijskih faza. Najprije su to bili "Engleski elementi u evropskim jezicima", zatim "Engleski elementi u hrvatskom jeziku", da bi se konačno usredotočili na istraživanje hrvatskih dijalekata u Sjedinjenim Američkim Državama. Predmet naše ankete je dakle istorodna skupina - hrvatski iseljenici - uronjena u frankofonsku sredinu koja je okružena i prožeta anglofonskim elementom.

Navedene okolnosti uvjetovale su i izbor metoda istraživanja koje su u osnovi identične metodama koje su primjenjivali moji kolege anglisti, a koje su usklađene s općeprihvaćenim standardima sociolingvističkih istraživanja. Shodno tome sastavljen je i upitnik nakon savjetovanja s istraživačima u Medunarodnom centru za istraživanje bilingvizma Sveučilišta Laval u Québecu.¹

Anketa je obavljena na tri načina:

1. Razgovorom autora s ispitanicima,
2. Poštom, prema adresama iz telefonskih imenika,
3. Po dobrovoljnim anketarima.

Prvotna namjera bila je pronaći informante iz različitih dijelova pokrajine Québec: Montréal, Québec, Sherbrook i Abitibi (Noranda, Val d'Or, Malartic). Upitnici poslani poštom popraćeni su preporukom direktora Centra za istraživanje bilingvizma, naznakom donje dobne granice informanata (10 godina) i garancijom anonimnosti i povjerljivosti ankete. Tehničku pomoć u provođenju ankete pružili su već spomenuti Centar i Ministarstvo prosvjete pokrajine Québec.²

¹ Među kojima Jean-Louis Gendron, William Mackey, Alain Prujiner Lorne Laforge. Upitnik je odobren od Odbora za deontologiju Sveučilišta Laval i opremljen preporukom direktora Centra.

² Pred samo provođenje ankete autor se savjetovao u Ministarstvu za kulturne zajednice i imigraciju s gg. Jean de Lavatrie, upraviteljem službe prihvata, i Michel Vallée, zaduženim za odnose s hrvatskim kulturnim zajednicama, od kojih je dobio korisne upute. Dužnost mi je ovdje zahvaliti se također g. Laurent Denis i gđi Pierrette de Savoie

Sam upitnik odnosi se na sociolingvistički status iseljenika, tj. na formalnu stranu njihova jezičnog ponašanja u sadašnjoj životnoj sredini. Stupanj njihova bilingvizma i stupanj sačuvanosti materinskog jezika (dijalekta) ostavljen je za neka druga, bolja vremena i prilike. Njime se željelo dobiti tri vrste podataka i to:

1. *Opći podaci o informantu*, sve ono što čini njegov identitet i položaj u društvu: dob, spol, roditelji, bračni drug, obrazovanje, zanimanje i posao (pit. 1-7).
2. *Podaci o poznavanju jezika* (pit. 8-16). Odnose se samo na poznavanje materinskog, hrvatskog, i službenog, francuskog, i oblici vladanja tim jezicima: usmeno, pismeno. Podaci o eventualnom poznavanju još nekih jezika dobiveni su iz odgovora na pitanja iz sljedećeg bloka.
3. *Podaci o situacijama upotrebe tih jezika* (pit. 17-23): službenim (posao, sastanci), neslužbenim (obitelj, prijatelji) i intimnim (molitva, ljutnja, brzo brojenje).

Tim standardnim sociolingvističkim pitanjima dodana su još četiri pitanja koja se odnose na poznavanje hrvatskog jezika kod djece mlade od 10 godina, što predstavlja vrlo aktualan i upravo dramatičan problem kad se radi o drugoj odnosno trećoj generaciji iseljenika (pit. 24), zatim o školi (francuskoj ili engleskoj) koju ta djeca polaze ili će polaziti (pit. 25), što je od bitne važnosti za vrstu njihovog bilingvizma i kasniju integraciju u jednu od kulturnih sredina pokrajine (frankofonsku ili anglofonsku). Osim toga, pitanje prava (i obveze) upisa djece u školu bilo je u momentu provođenja ankete aktualno ustavno-pravno i političko pitanje. Pretposljednje, 26. pitanje, imalo je za cilj da sondira raspoloženje i volju da se organizira nastava hrvatskog jezika u kanadskim školama, a posljednje, 27. pitanje, da ispita vrstu motivacije i potrebe da se sačuva materinski jezik u iseljentištvu.

Dobiveno je 59 odgovora, od čega:

Intervjuom	36
Poštom	5
Po anketarima	18

Prema mjestu stalnog boravka, ti se odgovori mogu svrstati ovako:

iz Ministarstva prosvjete i gđi Marchand iz Centra na uslugama koje su mi pružili, kao i mojim dragovoljnim anketarima gg. Jerku Ninčeviću, Đuri Čorluki, fra Ivanu Bradvici i gđi Veri Kljajo, u Montréalu, te ss. Ignaciji i Bernardici, u Sherbrooku.

Montréal	33
Sherbrook	23
Québec	3
Abitibi	0

Svi su odgovori napisani na hrvatskom. Upitnici su više-manje ispravno ispunjeni i osim nekih pojedinosti bili su upotrebljivi. Samo u nekoliko slučajeva (4) nedostajala je godina useljenja, što ne predstavlja veći nedostatak budući da se ipak mogla utvrditi generacija iseljenika. Budući da smo u svakoj omotnici bili poslali više upitnika (3-5), nadali smo se dobiti više odgovora. Međutim, u odgovoru smo dobivali samo po jedan ili dva ispunjena upitnika. Radilo se, naime, o samcima ili o mješovitim brakovima u kojima je samo otac bio dvojezičan (hrvatski-francuski) ili pak o bračnim parovima bez djece.

Ovdje ćemo iznijeti samo analizu odgovora koje smo dobili prema skupinama pitanja.

Pitanja:

1. Godina rođenja i spol
2. Podrijetlo oca (zemlja podrijetla i godina useljenja)
3. Podrijetlo majke (zemlja podrijetla i godina useljenja)
4. Zemlja rođenja informanta

Prva pitanja imala su za cilj da utvrde dob, generaciju, etnički sastav obitelji i spol informanta.

Odvojeno ćemo razmotriti:

a) *Dob i generaciju*

U početku smo namjeravali rasporediti naš uzorak na tri generacije iseljenika. Međutim, s obzirom na specifične povijesne prilike kasnog useljavanja Hrvata u Québec, slučaj da smo susreli i anketirali dosta homogene skupine iseljenika prve generacije s veoma malo primjera druge generacije - najčešće djeca ispod 10 godina - nismo dobili uravnotežen i upotrebljiv uzorak predstavnika svih triju generacija. U nekim slučajevima u kojima smo mogli očekivati predstavnike treće generacije, s obzirom na dob i godinu useljenja, radilo se o samcima i obiteljima bez djece. Bez obzira na to dat ćemo numeričke podatke za ono što bi trebale biti generacije u našem uzorku.

Tabela 1

Prva generacija	54
Druga generacija	5
Treća generacija	0

To ne znači da u Québecu ne postoji treća generacija naših iseljenika i da su predstavnici druge generacije iznad 10 godina tako malobrojni. Jednostavno, s obzirom na kratkoću vremena, uvjete i prilike rada, nismo bili u mogućnosti da biramo naše informante.

Raspodjela naših informanata prema životnoj dobi izgleda ovako:

Tabela 2

Godine:	10-14	15-19	20-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65 i više
Broj:	5	1	1	8	12	12	10	8 ³

Ova tabela treba da da uvid u reprezentativnost uzorka, ukaže na njegove nedostatke i načine poboljšanja budućih uzoraka. Godine useljenja u Québec protežu se od 1926. do 1982. Iz njihove analize ne mogu se izvući valjani ni sigurni zaključci. Tek u nekoliko slučajeva bi se mogla izvući korelacija između godine useljenja i učenja francuskog jezika. Ovdje ipak dajemo tabelarni pregled tih godina, uz napomenu da u četiri odgovora nemamo podataka o godini useljenja te da su četiri informanta rođena u Québecu.

Tabela 3

Godina:	1926	1953	1955	1956	1957	1959	1961	1963	1964	1966	1967
Broj:	1	8	3	1	3	5	3	1	1	1	2

³ Uračunali smo i djecu od 10-19 godina te umirovljenike. Od sada pa dalje nećemo dijeliti naše ispitanike na generacije jer je broj pripadnika druge generacije premalen da bismo ih mogli posebno promatrati.

Godina: 1968 1969 1970 1972 1973 1974 1976 1979 1980 1981 1982
 Broj: 3 1 3 3 1 1 1 2 1 3 3⁴

b) *Spol*

Cilj je toga pitanja otkriti odnos između spola i bilingvizma. To je pitanje u uskoj vezi sa zaposlenošću jer se preko njega mogu dobiti podaci o jeziku onih koji rade i onih koji ne rade, odnosno ostaju kod kuće i bave se domaćinstvom, a to su u pravilu žene. One nemaju tako raznovrsne kontakte sa sredinom kao što to imaju oni koji rade, što može imati odraza na poznavanje i upotrebu jezika (ili jezika) sredine. Prema prikupljenim podacima, od 12 nezaposlenih informanata sve su žene.

Pitanje: 5. Podrijetlo bračnog druga

Krajnji cilj tog pitanja je otkriti mješovite brakove da bi se kasnije moglo proučavati korelaciju s pitanjem 17 (jezik u obitelji). Od 17 ispitanih bračnih parova 8 ih je mješovitih.

Pitanja: 6. Naobrazba

7. Zanimanje

Skala godina školovanja je veoma široka i ide od 3 do više od 20 godina. Grupiranjem u periode od po 4 godine dobiva se sljedeća tabela.

Tabela 4

Raspodjela prema godinama školovanja i spolu

Godina	Muško	Žensko	Ukupno
0-4	0	5	5
5-8	3	7	10
9-12	5	17	22
13-16	3	5	8
preko 17	8	3	11
Ukupno	19	31	56

Nedostaju podaci o školovanju kod tri informanta.

⁴ Iz podataka je teško doznati da li su došli izravno iz Jugoslavije ili su prethodno boravili u nekoj drugoj zemlji. Iz vlastitih saznanja znamo da su dvije obitelji došle iz Francuske, jedna iz Švicarske a jedna osoba iz SAD.

Zanimanja su također veoma raznolika, što je posve razumljivo ako pogledamo prethodnu tabelu. Evo pregleda zanimanja naših informanata i njihove zastupljenosti:

Učenici i studenti	4	Ljekarnici	1
Obrtnici	4	Misionari	1
Grad. radnici	3	Bankovni službenici	10
Sekretarice	6	Inženjeri	7
Odgovornice	3	Profesori	2
Ugostitelji	1	Sveuč. prof.	2

Bez zanimanja je bilo 12 a u 3 slučaja nema podataka o zanimanju.

- Pitanja: 8. Govorite li hrvatski?
9. Govorite li francuski?
10. Jezik djetinjstva?

Na prva dva pitanja trebalo je odgovoriti samo s *da* ili *ne*, a na pitanje 10 trebalo je navesti eventualno i još neki jezik.

Evo što smo dobili u odgovoru na prva dva pitanja:

Tabela 5

	Da	Ne
Hrvatski	59	0
Francuski	49	10 ⁵

Ovdje već nailazimo na indicije o jezičnim opcijama naših iseljenika. Možda izgleda paradoksalno da ih čak 10 ne govori francuski, no to je samo jedan od odraza specifičnosti sredine u kojoj žive. Što se tiče jezika djetinjstva, podaci su veoma raznoliki. U njima dolazi do izražaja korelacija s brojem mješovitih brakova. Evo i brojevnih vrijednosti:

⁵ Među onima koji su naveli *da* za francuski 5 ih je dodalo "malo", a za hrvatski jedan odgovor je glasilo *yes*. Isti ispitanik ne govori francuski.

Hrvatski	51
Hrvatski-francuski	3
Hrvatski-engleski	1
Hrvatski-talijanski	1
Hrvatski-ukrajinski	1
Hrvatski-francuski-engleski	2

Pitanja: 11. Učenje hrvatskog
12. Učenje francuskog

Budući da većina ispitanika pripada prvoj generaciji, prirodno je da su hrvatski naučili kod kuće i u školi. Oni koji su rođeni u Québecu izjavili su da su ga naučili kod kuće. Okolnosti u kojima su naučili francuski daleko su raznolikije. Situacija izgleda ovako:

Škola	14	Škola-Québec	1
Škola-kuća	1	Québec	4
Škola-posao	4	Francuska	1
Škola-Francuska	2	Švicarska	1
C.O.F.I.	7	Kuća	4

Treba odmah primijetiti da se samo grupa iz Sherbrooka služila uslugama C.O.F.I.-a, centra za učenje francuskog jezika formiranog nakon stupanja na snagu Povelje o francuskom jeziku (1977), koji je bio ovlašten izdavati potvrde o "francizaciji" (potvrde o poznavanju francuskog jezika). Ostali su francuski naučili u školi, u kući ili na poslu. Naznake kao *kuća* i *škola* nisu najpreciznije jer su neki mogli francuski naučiti u školi u domovini ili Québecu. Međutim, druga generacija sistematski navodi samo *u školi*. Izgleda ipak da tečajevi francuskog jezika namijenjeni imigrantima nisu posjećivani. Svatko se snalazio prema prilikama i osobnom nahodenju.

Pitanja: 13. Štivo na hrvatskom
14. Štivo na francuskom

Čitanje je jedna od navika, i prilika, koja čuva i održava materinski jezik, ali i svjedoči o integraciji u životnu sredinu. Osim toga, ova pitanja su tražila i odgovore o vrsti štiva: dnevni tisak, časopisi, knjige. Evo najprije brojčanih podataka o vrsti štiva na hrvatskom:

Novine	2
Časopisi	5
Knjige	5
Časopisi-knjige	47

Svi, dakle, čitaju publikacije na hrvatskom jeziku. U najvećem broju slučajeva to su časopisi i knjige. U dva slučaja odgovor glasi *novine*, gdje se vjerojatno misli na katolički tjednik *Glas koncila* iz Zagreba koji ima format dnevnih novina. Naime, u Québecu ne izlaze dnevne novine na hrvatskom jeziku a isto tako, koliko znamo, ni u Kanadi ni u Sjedinjenim Američkim Državama. Šteta što nismo u upitnik uvrstili i pitanje o slušanju radio-emisija na hrvatskom iz Kanade, SAD ili čak iz domovine. Na to će trebati misliti u budućnosti, ako se pruži prilika.

Što se tiče francuskog štiva, situacija je nešto zamršenija. Za početak, dat ćemo pregled vrsta štiva i odgovarajuće brojčane vrijednosti.

Novine	4
Knjige	4
Stručne knjige	1
Novine-stručne knjige	2
Knjige-časopisi	6
Novine-knjige	2
Novine-knjige-časopisi	27
Poslovni dopisi	1
Ništa	12

U rubrici "novine-knjige-časopisi" nalaze se i oni koji su stavili "sve". U jednom slučaju odgovor je bio "*da, ponekad Le Devoir, dnevni tisak*", a u drugom "yes, dnevni tisak". U budućim istraživanjima trebat će posvetiti više pažnje odnosu štiva na francuskom i engleskom za grupu u Montréalu. Naime, primijetili smo da oni koji redovno prate francuski tisak čitaju isto tako, ako ne i više, engleski, najčešće iz poslovnih razloga. U proučavanju stupnja bilingvizma, odnosno trilingvizma, i stanja očuvanosti materinskog dijalekta treba voditi računa o specifičnostima jezičnih sredina kao što je montréalaska.

U vezi s onima koji ne čitaju francusku publicistiku, treba napomenuti da je njihov broj za 2 veći od broja onih koji ne govore francuski.⁶

Pitanja: 15. Pisanje na hrvatskom

16. Pisanje na francuskom

Svi, uključujući i one koji su rođeni u Québecu, pišu na hrvatskom osobna pisma. Običaj je da djeca iseljenika rođena u inozemstvu pišu, čim nauče, kratka pisma svojim precima i rođacima u domovini. Osim osobnog dopisivanja, u odgovorima nailazimo i na druge forme i prilike u kojima hrvatski služi kao pisani medij: poslovno dopisivanje, članci, poezija, proza. Neki su odgovori i previše jezgroviti. Mnogi odgovori glase samo "da", a jedno jednostavno *yes!* Pretpostavimo da se oni odnose barem na osobno dopisivanje, jedini način komuniciranja s domovinom. Evo i pregleda svih podataka:

Da	14
Osobno dopisivanje	36
Poslovno dopisivanje	2
Na poslu	5
Članci	2

Analizu upotrebe pisanog francuskog jezika počeo ćemo prikazom dobivenih podataka.

Da	9
Osobno dopisivanje	5
Poslovno dopisivanje	4
Osobno i poslovno dopisivanje	2
Posao	13
Škola	4
Poslovno dopis. i posao	6
Ništa	16

Odgovore donosimo onako kako su ih formulirali ispitanici, mada smo "poslovno dopisivanje" i "posao" mogli staviti u istu rubriku. Primijetimo i to da je broj onih

⁶ Jedan od njih je muškarac od 30 godina koji je uselio 1979. a francuski je naučio na poslu gdje redovito govori engleski. On francuski samo "nabada", kako kaže, ali ne piše niti čita.

koji ne rabe pismeni francuski za 4 veći od onih koji ga ne čitaju a za 6 veći od onih koji ga ne govore. Razloge možda treba tražiti u poteškoćama koje predstavlja francuski pravopis, u nesistematskom učenju francuskog a po svojoj prilici i u anglofoniji koja dominira kod nekih ispitanika.

Pitanje 17: Jezik obitelji

Ovo pitanje zauzima sve sociolingvističke ankete pa i popisivače stanovništva. U našem slučaju relativno mali broj ispitanika ne govori hrvatski u obitelji mađa su kombinacije jezika koji se uz njega još govore raznolike. Evo i pregleda:

Hrvatski	22
Hrvatski-francuski	22
Hrvatski-engleski	6
Hrvatski-francuski-engleski	2
Hrvatski-ukrajinski	1
Francuski	1
Engleski	5

Uvrstili smo sve pojedinačne odgovore ali je teško bilo utvrditi točan broj obitelji. Što iz vlastitih saznanja, što razvrstavanjem prispjelih odgovora i usporedbom podataka, procjenjujemo da ima 17 obitelji od čega su 8 mješoviti brakovi. Pretpostaviti je da se u tim obiteljima govori više jezika ili se pak ne govori hrvatski. Posebno su nas zanimali slučajevi gdje se u obitelji govori samo francuski ili engleski. Ukupno šest odgovora odnosi se na pet obitelji. Slučaj isključive upotrebe francuskog jezika jasan je: radi se o mješovitom braku gdje je majka francuskog podrijetla, a obitelj živi dosta izolirano u frankofonskoj sredini. U slučaju engleskog radi se o mješovitim brakovima gdje su supruge rodene u Engleskoj ili nekoj drugoj zemlji (Poljska, Italija). Četvrta obitelj u kojoj se isključivo govori engleski predstavlja poseban slučaj. Prema podacima iz upitnika, radi se o dvije studentice od kojih je jedna rođena u Hrvatskoj a druga u Montréalu. Njihova obitelj je doselila u Montréal 1967, kada je starija imala 1 godinu. One su francuski naučile u školi, mole na hrvatskom a kod kuće govore engleski. Priča izgleda poprilično zbunjujuće, no ona vjerno odražava montréalski mozaik. U obitelji u kojoj se govori hrvatski i ukrajinski majka je Ukrajinka rođena u Bosni.

Velik broj kombinacija "hrvatski-francuski" dugujemo prije svega skupini u Sherbrooku gdje je dom za starije osobe smješten u zgradi dominikanki, tako da su ove i francuski uvrstile u jezik kuće, osim u dva slučaja gdje se vjerojatno radi o osobama koje nisu izravno vezane za njegu rezidenata.

- Pitanja: 18. Jezik molitve
19. Jezik brojenja
20. Jezik psovki

Ova skupina pitanja trebala je otkriti upotrebu jezika u intimnoj sferi informanta: molitva, brzo brojenje i psovke. Ovakva pitanja imaju za cilj da otkriju jezik koji je najdublje ukorijenjen u dvojezičnom (višejezičnom) govorniku, jezik koji mu je najbliži, kojim se služi kad je sâm, sabran u molitvi, kad mora brzo brojiti u sebi ili tiho.⁷ Jezik psovki je također takva upotreba jezika koja je sad intimna, sad otvorena - društvena - ali uvijek spontana i iracionalna. Međutim, dijelom zbog toga što ovo pitanje zalazi u osobne stvari, a dijelom zbog sredine u kojoj je provedena anketa (praktični katolici, redovnice...), velik broj ispitanika nije odgovorio a neki su i negodovali zbog unošenja pit. 20 u upitnik. Očito je da su to pitanje shvatili previše ozbiljno, ne vodeći dovoljno računa o isključivo lingvističkoj prirodi ankete. Radi se, naravno, s naše strane, da koristimo i uzmemo u obzir samo podatak o jeziku a ne i činjenicu da netko moli ili psuje.⁸

Evo tabelarnog pregleda dobivenih odgovora na sva tri pitanja:

⁷ Brojenje i računanje su intelektualne radnje koje se često mogu obavljati i bez oslonca na jezik jer se služe nekim drugim sistemima znakova i simbola (brojke, i sl.). Sve dok nismo primorani da postupak ili rezultat računanja saopćimo nekom drugome glasno i na jeziku razumljivom sugovorniku, nema potrebe da to radimo na nekom drugom jeziku osim onom koji nam je najbliži, tj. materinskom. Zato je ovo pitanje prikladno za otkrivanje jezika koji je najdublje ukorijenjen u govorniku.

⁸ Nakon što smo pročitali odgovore, shvatili smo da je trebalo bolje formulirati pitanja. Tako je pit. 18 trebalo možda staviti u kondicional, a u pit. 20 još dodati "grđiti", "svadati se", jer je očito da je "psovati" shvaćen u svojoj, nažalost, najrasprostranjenijoj upotrebi, "psovati Boga". No to nije bilo jedino što se tražilo ovim pitanjem, dapače. Ispričavamo se svima koje je to pitanje povrijedilo.

Tabela 6

Jezik	Molitva	Brojenje	Psovke
Hrvatski	28	36	16
Hrvatski-engleski	1	6	3
Hrvatski-francuski	23	5	1
Hrvatski-francuski-engleski	1	-	-
Hrvatski-ukrajinski	1	1	-
Engleski-francuski	-	1	-
Engleski	1	5	1
Francuski	1	5	4
Ukupno	56	59	25

Samo tri odgovora na 18. pitanje nisu sadržavala relevantne podatke o jeziku. Ako tome dodamo još dva slučaja isključive upotrebe engleskog odnosno francuskog, dobivamo podatak da se gotovo svi (54) služe hrvatskim, isključivo (28) ili u kombinaciji s nekim drugim jezikom. Udio engleskog (3) ovdje je gotovo zanemariv, što je posve razumljivo s obzirom da s svi ispitanici podrijetlom katolici, da se u većini okupljaju oko katoličkih misija i da je katolička liturgija u Québecu eminentno frankofona.⁹ Kombinacija hrvatski-francuski, zastupljena u veoma visokom broju, može se tumačiti nepreciznošću pitanja koje ne razlučuje privatnu molitvu od zajedničke molitve u crkvi. Tako je zajednica u Sherbrooku kao jezik molitve upisala hrvatski i francuski jer se kod njih misa služi na francuskom, dok se privatno moli najvjerojatnije na hrvatskom. Činjenica da čak i druga generacija moli na hrvatskom tumači se time što se liturgija u katoličkoj misiji u Montréalu, kojoj pripadaju svi ispitanici ove generacije, održava na hrvatskom. To nije slučaj s brojenjem gdje od njih pet

⁹ Međutim, malo je teže shvatiti da je odsutnog hrvatskog misionara koji vodi Hrvatsku katoličku misiju u Montréalu, zamijenio svećenik (sudeći po imenu, talijanskog podrijetla) koji je služio misu i propovijedao na engleskom, dok su vjernici molili i pjevali na hrvatskom. Slučaj će biti shvatljiviji ako se zna da se u hrvatskoj zajednici u Montréalu najčešće postaje dvojezičan učenjem engleskog a potom trojezičan učenjem francuskog. Prema nekim usmenim svjedočenjima, ova je kronologija potvrđena u najvećem broju slučajeva u Montréalu. Kod druge generacije, žrtva ovog trilingvizma postat će - u doba puberteta - hrvatski, kao onaj od tri jezika koji je najmanje upotrebljiv. Ovo je samo naše usputno zapažanje i saznanje koje bi trebalo sistematičnije istražiti.

dvoje broje na francuskom a jedan na engleskom, ali isto tako treba primijetiti da veoma velik broj ispitanika broji isključivo na hrvatskom.

- Pitanja: 21. Jezik dnevnih razgovora
22. Jezik sastanaka
23. Jezik na poslu

Ova tri pitanja pokrivaju društveno okruženje izvan doma: s jedne strane privatno okruženje, prijatelji, a s druge službeno: sastanci i posao, radno mjesto. Sociolingvistička analiza u ovakvim slučajevima može pružiti pokazatelje o stupnju integracije useljenika u novu sredinu. S druge strane, upotreba jezika od strane ispitanika oslikava jezičnu situaciju njegove radne sredine. Ovdje posebno dolaze do izražaja specifičnosti Montréala. Malo je pitanja ostavilo naše ispitanike tako zbunjenima kao ova tri, a osobito pitanje 21. Stoga smo često dobivali odgovore kao "ovisi", "prema prilici", i sl. Naime, prvih šesnaest pitanja odnosilo se isključivo na poznavanje hrvatskog i francuskog. Pitanja 17-20 omogućavala su već pojavu nekih drugih jezika, tako da u intimnoj sferi nalazimo i druge kombinacije bilingvizma osim hrvatsko-francuskog, pa čak i slučajeve trilingvizma. Društvena sfera na koju se odnose gornja pitanja otkrila je još raznovrsniju sociolingvističku sliku, svojstvenu zemljama useljenja kao što je to Kanada, koja je uz Australiju danas jedina takva zemlja, nakon što su druge države kao SAD, Njemačka, Francuska zatvorile vrata useljenicima.

Ovdje ćemo pokušati dati tabelarni pregled svih jezika i njihovih kombinacija.

Tabela 7

Jezik	Prijatelji	Sastanci	Posao
Hrvatski	6	7	3
Hrvatski-francuski	30	21	18
Hrvatski-francuski-engleski	8	2	1
Hrvatski-engleski	9	3	1
Hrvatski-engleski-njemački	1	0	1

Hrvatski-talijanski	1	1	0
Francuski	1	6	7
Engleski	2	6	11
Francuski-engleski	1	1	6
Francuski-engleski-njemački	0	0	1
Ukupno	59	47	49

U rubrici "jezik sastanaka" nedostaju dva odgovora koja osim napomene "ovisi" ne navode ni jedan jezik.

Odgovore na tri gornja pitanja komentirat ćemo posebno, vodeći računa o odgovorima na pitanje 8 prema kojima svi ispitanici govore hrvatski.

a) *Razgovori s osobnim prijateljima*

Jezik razgovora s prijateljima izvan obiteljskog doma je jezik osobnog izbora budući da ga upotrebljavamo u funkciji izbora prijatelja, što je uvijek osobni izbor, mada i to može biti uvjetovano nekim vanosobnim prilikama: susjedstvo, i sl. Primjećuje se povećana upotreba engleskog a ima i onih koji u razgovorima s prijateljima upotrebljavaju samo engleski. Upotreba francuskog je daleko najrasprostranjenija poslije hrvatskog. Odsutnost hrvatskog u 4 slučaja može se tumačiti na dva različita načina: potpuna usamljenost u sredini u kojoj nema nikoga tko govori hrvatski, ili pak dobrovoljna izolacija i odbijanje kontakta sa sunarodnjacima u stranoj sredini. Ova posljednja pojava je mnogo rasprostranjenija među hrvatskim iseljenicima nego što proizlazi iz rezultata ove ankete. Autoru je iz vlastitog iskustva dobro poznato pravilo: "Kloni se zemljaka u inozemstvu". No to je negativno iskustvo posljedica jedne druge realnosti u kojoj žive naši iseljenici, a koje nema izravne veze s upotrebom jezika.

b) *Sastanci*

Bilo bi prirodno da hrvatski ne figurira u velikom broju u rubrici o službenim sastancima. Međutim, kako su sastanci unutar jedne zajedničarske skupine smatrani jednom vrstom društvene aktivnosti više-manje službene, nalazimo ga u brojnim odgovorima pa čak u nekim slučajevima kao jedini jezik sastanaka. Dva odgovora su bila neodređena a 10 učenika i umirovljenika nije

odgovorilo. Zamjetna je visoka zastupljenost francuskog i relativno niska zastupljenost engleskog jezika: 30:12 u korist francuskog.

c) *Posao*

Hrvatski je naveden kao jezik radnog mjesta i od domaćica, što jest točno ali ne zanima naše istraživanje, jer smo te podatke dobili u odgovorima o jeziku u obitelji. Visok broj kombinacija hrvatski-francuski dugujemo velikim dijelom Sherbrook. Omjer francuskog i engleskog je ovdje povoljniji za engleski (33 naprama 21) negoli u prethodnoj rubrici. Taj podatak ne iznenađuje budući da engleski još uvijek u Québecu uživa izvjesni prestiž kao poslovni jezik. U odgovorima, međutim, i za jedan i za drugi jezik naišli smo na nekoliko usputnih napomena u stilu "malo" i "donekle". U ovoj kao i u dvije prethodne rubrike nalazimo uz hrvatski, francuski i engleski dva druga jezika: talijanski i njemački. Ovdje bi se moglo raditi bilo o jeziku poslodavca bilo o jeziku poslovnih partnera. Deset ispitanika nije dalo odgovore na pitanje o jeziku na radnom mjestu. To su oni isti koji nisu odgovorili ni na prethodno pitanje, dakle učenici i umirovljenici.

Pitanja: 24. Poznavanje hrvatskog kod djece

25. Jezik škole koju djeca polaze

Ta pitanja, kao i pitanje 26, tiču se sadašnjeg stanja i perspektive djece iseljenika u jezičnom pogledu. Dobili smo 25 odgovora koje treba grupirati u 17 obitelji, jer su u nekim slučajevima istu rubriku popunjavala oba roditelja.¹⁰ Uzorak je premalen da bismo na temelju njega mogli donositi bilo kakve zaključke pa ćemo stoga ovdje iznijeti samo osnovne podatke i neka usputna zapažanja.

U 4 obitelji djeca ne govore hrvatski a radi se isključivo o mješovitim brakovima. U ostalih 13 obitelji govore hrvatski, od čega ih u 7 slučajeva čita i piše a u 6 ne. Nemamo podataka o tome da li ta djeca čitaju i pišu hrvatski zato što nisu imali ili koristili priliku naučiti sustavno i organizirano (npr. u školi hrvatskog jezika pri Kulturnoj zajednici u Montréalu) ili su još premalena. Inače, roditelji koji žele da im djeca nauče hrvatski - a oni su u velikoj većini - nastoje s djecom u obitelji razgovarati isključivo hrvatski, tako da je to prvi jezik kojim ovlađavaju. Tek u dvorištu ili na ulici djeca dolaze u prvi dodir s francuskim i

¹⁰ Ovdje je u upitniku trebalo posebno naglasiti da u slučaju kad oba roditelja ispunjavaju upitnik samo jedan ispuni odgovore na pit. 24 i 25.

engleskim. Da bi ih pripremili za školu, šalju ih u ustanove predškolskog odgoja na jeziku škole koji žele kasnije polaziti. Dakle, u francusku ili englesku ustanovu. Istovremeno ih uče čitati i pisati na hrvatskom. Ima obitelji koje raspolažu čitavom bibliotekom dječje književnosti i posvećuju redovito jedan sat dnevno učenju materinskog jezika.

Evo i podataka o jeziku škole koju polaze djeca naših ispitanika:

Francuska škola: 8

Engleska škola: 10

Zbroj (18) je veći od broja obitelji zato što jedna obitelj (otac inženjer, majka profesorica) šalju djecu u dvije različite škole, jednu na francuskom a drugu na engleskom.¹¹

Pitanja: 26. Učenje hrvatskog u kanadskim školama

27. Potreba poznavanja materinskog jezika

Kao i pitanje 25, pitanje 26 odnosi se na specifičnu situaciju u Québecu i Kanadi: škole na dva različita (ali oba službena) jezika i namjera da se u kanadske škole, prema potrebi, uvede nastava jezika imigranata. Posljednje (27) pitanje opće je prirode i želi doznati kakvo je raspoloženje i stav ispitanika o potrebi poznavanja materinskog jezika u iseljeništvu. Odgovori na dva posljednja pitanja su jednodušno pozitivni. Samo je u jednom odgovoru izražen određen skepticizam, što je sasvim shvatljivo s obzirom na specifičnosti situacije. *Zašto?* na kraju posljednjeg pitanja dalo je više slobode u odgovorima pa je informantima ostavljeno i više prostora u upitniku. Kad bismo te odgovore htjeli sažeti i iznijeti prema učestalosti glavnih razloga, onda bi to izgledalo ovako: nacionalni identitet, ponos na podrijetlo, očuvanje tradicija i kulturnih dobara zemlje predaka, veza sa zemljom predaka, prijenos jezika budućim pokoljenjima, korist u životu ("koliko jezika govoriš, toliko ljudi vrijediš"). Materinski je jezik, dakle,

¹¹ Ova nas je praksa podsjetila na izjavu jedne djevojke talijanskog podrijetla iz Montréalua u televizijskoj emisiji "Point" povodom kazališnog komada "Les gens du silence", 25. studenog 1983. Ona je, naime, izjavila da je njezina majka poslala njezinu sestru u francusku školu a nju u englesku da bi naučile oba jezika. Istom prilikom je iznesen podatak da se 80% talijanskih imigranata uključuje u anglofonsku sredinu Montréalua. Jednu drugu varijantu strategije slanja djece u škole različitih jezika u Montréaluu doznali smo u jednom nevezanom razgovoru izvan okvira ankete od jednog našeg iseljenika. On djecu šalje u različite škole također da nauče oba strana jezika, ali i zato da u kući govore hrvatski (valjda kao jezikom kojim najbolje zajednički vladaju). Zanimljivo bi bilo pratiti rezultate i uspješnost ove strategije.

shvaćen kao pokazatelj nacionalnog identiteta a time i osobnog identiteta. Naši su ispitanici isto tako svjesni da se ne može biti baštinikom jedne kulture a da ne vladamo jezikom koji je nosi. Uostalom, ljudske potrebe, bile one apstraktne (kulturne, duhovne, i sl.) ili praktične naravi, susreću se u jeziku.

Napomenimo na kraju da kanadsko društvo, svojom politikom multikulturalizma, ne samo da dozvoljava i omogućuje nego i potiče čuvanje materinskog jezika i kulture svojih novopridošlih građana.

Vjekoslav Ćosić: SOCIO-LINGUISTIC STATUS OF CROATIAN IMMIGRANTS
IN QUEBEC

S u m m a r y

The author presents the results of a poll conducted in three cities of the Canadian province of Quebec (Montreal, Quebec, Sherbrook). The aim was to ascertain the linguistic behaviour of Croatian immigrants in an environment which until recently (1977) was *de iure* monolingual but *the facto* it has been bilingual for two centuries (particularly Montreal). The poll (27 questions) covered 59 informants of various ages and professions, all of them belonging to the first generation, except for 5 children, aged 10-19, belonging to the second generation.

All the informants speak Croatian, 10 of them do not speak French at all, and 6 poorly. At work, 35 of them use French, mostly in combination with English, which is the only language used at work in 12 cases. In the family, 22 informants use Croatian only, 4 English only, 1 French only; others are multilingual. Children speak Croatian in 13 families out of 17 (3 families are mixed), and in 4 mixed families the children do not speak Croatian at all.

Very frequent trilingualism (Montreal) is not conducive to the preservation of the mother tongue, which will become critical in the second generation. This phenomenon will have to be followed with care and investigated systematically.